

Posudek na disertační práci pana Mgr. Vladimira Panova Габсбурги и Рюриковичи в раннее новое время: Дипломатия и взаимный образ. České Budějovice 2021.

Pan Mgr. Vladimír Panov si pro svoji disertační práci vybral velmi zajímavé a náročné téma. Zabývat se vztahy mezi říšemi spravovanými Habsburky a Rurikovci v exponovaném časovém úseku vyžaduje studium komplikovaných pramenů, jejichž podoba a obsah byla závislá na okolnostech a vlivech v současnosti velmi obtížně poznávatelných. Zvládnout je rovněž třeba poměrně velké množství literatury.

Autor přistoupil ke zpracování své disertace velmi dobře připravený. V úvodních, pro kvalifikační práce, povinných kapitolách předložil poučený rozbor všech typů pramenů, s nimiž pracoval. Stejně poučený je i rozbor literatury. Za ústrojné je třeba označit rozdělení hodnocené literatury do tří okruhů, které umožnilo sledovat vývoj názorů na poněkud odlišné problémy v náležitém sledu bez zbytečného opakování a odvolávání se na již řečené. Hluboká znalost metodologické literatury usnadnila definování výzkumných otázek a jejich úspěšné řešení. Ocenit je nezbytné vysvětlení termínů, jež používá pro pojmenování ruských zemí. Vyhnul se jím možným zkreslením, která se v moderní literatuře objevují poměrně často.

Mgr. Vladimír Panov svou prací připomněl hlavní problémy navazování vzájemných kontaktů mezi císařským dvorem, papežskou kurií a vznikající Moskvou. Začaly se sbližovat dva světy, které o sobě příliš mnoho nevěděly a učily se zvažovat, jak by si případně mohly být užitečné. Podoba a také intenzita sbližování byla závislá na kvalitě a dostupnosti informací. První důkladnější a zároveň obecněji dostupné zprávy obsažené v relacích Giosafata Barbara a Ambrogia Contariniho logicky pomáhaly vytvářet obraz Rusi, který ne zcela odpovídal realitě, protože oba autoři neměli možnost se důkladněji seznámit se vznikající Moskvou a jejími problémy. Líčení obřadů, hostin, způsobu chování moskevských velkoknížat a rovněž základní postřehy, které se týkaly pravoslavné víry, přispívaly k vytváření zkresleného obrazu možného partnera.

Relace vzházející z diplomatických jednání tvoří další linii, jež přinášela důležitá fakta, ale zároveň upozorňovala na závažné rozdíly, které vzájemné sbližování komplikovaly. Stačí zmínit nabídku na udělení královské koruny Ivanovi III. či požadavek na namalování portrétu možné nevěsty pro ovdovělého Maxmiliána I. Vedle kulturních až civilizačních rozdílů ovlivňoval formování vztahů mezi císařským dvorem a moskevským velkoknížecím dvorem zcela logicky dobový politický kontext. Možno říci ústředním problémem byl poměr k polsko-litevskému soustátí, jak ukázala už první doložená cesta moskevského diplomata směrem na

západ, jíž bylo poselstvo Fjodora Kuricyna vypravené v roce 1482 do Uher. Rozdílný přístup diktovaný politickými zájmy umocňovaly informace, které o Moskovii celé střední a západní Evropě zprostředkovávali polští doboví historici počínaje Maciejem z Miechowa přes Macieje Strykowskiho až po Alessandra Guagniniho.

Dokončení procesu „sbírání ruských zemí“ a vyvázání z „tatarského jha“ umožnilo Ivanovi III. zahájit válku proti polsko-litevskému soustátí. Zdůvodnění války nároky na znovuzískání zemí, jež ovládali v předešlých dobách Ivanovi předchůdci z Rurikova rodu, a povinností brát do ochrany pravoslavné křesťany v sousedních zemích se stala podstatnými principy moskevské zahraniční politiky na dlouhá desetiletí. Konfliktem zahájeným v polovině 90. let 15. století se Moskovia stávala součástí evropského dění mnohem výrazněji než dosud vydanými spisy a diplomatickými relacemi, jak například potvrzují oslavy vítězství Konstantina Ostrožského nad moskevskými vojsky v bitvě na Orše v roce 1514. Válka však také podněcovala možné partnery k intenzivnějším kontaktům a také hledání informací. Příkladem mohou být spisy biskupů Johanna Fabriho a Paula Iovia, jež ovšem podávaly idealizovaný obraz poměrů v Moskovii, protože vznikly na základě informací získaných od moskevských diplomatů. Oslava moskevského velkoknížete jako mocného vojevůdce, jenž má k dispozici obrovskou armádu, a jako panovníka, který dokázal vyřešit všechny náboženské problémy, jasně ukazuje, koho a proč v něm chtěli ve Vídni a v Římě vidět. Z heretiků se stávají křesťané vyznávající původní křesťanskou víru a moskevský gosudar je vzorem pro evropské panovníky, kteří si nedovedou poradit s nástupem reformace. Stejným způsobem jsou hodnoceni moskevští panovníci v dobových kronikách a historických pracích, pokud nejsou ovlivněni tendenčními informacemi přejímanými z polských zdrojů.

Nový impuls vnesly do sbližování císařského a velkoknížecího dvora cesty Sigismunda von Herbersteina, jemuž se povedlo přimět Zikmunda I. Starého a Vasilije III. k prodloužení příměří. Obratný diplomat se pokoušel v podstatě jako první smířovat dva sousedy, jejichž letité soupeření ovlivňovalo dění zdaleka nejen ve východní Evropě. Přestává jednat pouze o přátelství a bratrství a řeší zcela konkrétní situaci. Svým proslulým spisem poskytnul současníkům možnost seznámit se s Moskovií velmi fundovaným způsobem a přispěl k napravení nejedné zavádějící informace.

Vážné proměny ve stylu jednání Moskovie a následně jejího vnímání celou Evropou přinesla vláda Ivana IV. Hrozného, který se carskou korunovací definitivně zbavil stínu vědomí závislosti na mongolských chánech a dal najevo, že chce být partnerem svému bratru, římskému císaři, a svoji říši povýšil na mocnost reprezentovanou panovníkem nejvyšší úrovně. Opřel se

přítom již zcela oficiálně o argumenty dokazující, že je potomkem císaře Augusta. Vážnou událostí se stala proměna vlastní minulosti ve starobylý, posvátný a nedotknutelný základ, na nějž svoji Moskovii postavil. Pocit vlastní výlučnosti vyvolávalo přesvědčení, že Moskovia je jedinou pravou křesťanskou zemí na světě, i proto, že ji spravuje pravý pravoslavný a samoděržavný car.

Nejkontroverznější ruský car se do evropského povědomí dostával už v době své vlády především v souvislosti s livonskou válkou. Mnohaleté soupeření o území přeživšího se livonského řádu začlenilo Moskovii definitivně do evropského mocenského a politického dění a podněcovalo zájem o dění ve východní Evropě. Ivan jako představitel říše soupeřící s polsko-litevským soustátím o přístup k Baltickému moři a celkově o hegemonii ve východní Evropě přitahoval panovnických dvorů a také významných šlechtických rodin v celé Evropě. Jejich představitelé si obstarávali dobové noviny a také letáky, jež přibližovaly průběh války a jež nechával programově tisknout polský král a litevský velkokníže Štěpán Báthory s cílem ovlivnit postoje evropských států k válce a k moskevskému státu a upozornit na svoje zisky a úspěchy. Podotknout je ovšem třeba, že názory na Ivana Hrozného a jeho vládu zdaleka neovlivňovala jenom Báthoryho propaganda, ale také *Chronica der Provinz Lyfflandt* Balthasara Rüssowa (Rostock 1578) a informace zprostředkované v dopisech Elerta Kruseho a Johanna Taubeho a spisy Heinricha von Staden.

Právě rozbor událostí spojených s volbou Štěpána Báthoryho polským králem a uznáním litevským velkoknížetem je třeba vyzvednout jako podstatný přínos posuzované práce. Autor právem poukazuje na fakt, že jeho volba zaskočila císaře i cara. Připomíná, že na císařském i carském dvoře nedokázali rozeznat schopnosti sedmihradského vévody a vedle toho si uvědomit sílu polsko-litevského soustátí. Trefná je poznámka, že oba mnoho chtěli, a přitom byli ochotni jenom velmi málo reálně podniknout. Stejně je výstižný postřeh, že po událostech roku 1575 na císařském dvoře chápali marnost úsilí o získání polského trůnu. Logická je připomínka o Rudolfově nepřátelské neutralitě vůči Ivanovým akcím v Livonsku a z plynoucí neochotě podpořit protipolské snažení Ivana IV. První ruský car se ocitl v důsledku své ambiciózní až arogantní politiky v izolaci, z níž se bez cizí pomoci nemohl dostat. Na analýze průběhu jednání spojených s nástupem Štěpána Báthoryho na polský a litevský trůn dokázal autor velmi obratně postihnout principy ruské zahraniční politiky, jež se projevovaly v prakticky nezměněné podobě i v dalších obdobích. Rozbor dokumentů a také událostí spojených s cestou Leontije Ševrigina k Rudolfovi II. a papeži Řehořovi XIII. ukazuje, že Ivan neměl jinou možnost nežli požádat právě papeže o pomoc v době, kdy se musel obávat, že

prohraje ve válce se Štěpánem Bátorým. Musel hledat pomoc autority, již byl ochoten respektovat i polský král a litevský velkokníže a již rozhodně nebyl císař. Výstižný je v této souvislosti autorův postřeh, že na počátku Livonské války chtěl vyjednávat císařský dvůr a v její poslední fázi dvůr carský. Nutnost požádat o pomoc papežskou kurií potvrzuje skutečnost, že v livonské válce zvítězila Rzeczpospolita a Švédsko, zatímco car a císař ztratili.

Nesporně zajímavé jsou postřehy spojené s osobností Borise Fjodoroviče Godunova. Oprávněný soud, že vedl kurs ruské zahraniční politiky bez plánu a za chodu doplňoval nové body, jenom potvrzuje názory zahraničních diplomatů, že byl nejschopnějším ruským státníkem v celém 16. století. Usiloval o proměnu pozice Moskovie v dobové Evropě, zároveň ovšem nehodlal měnit principy její zahraniční politiky, jak ukázal například jeho postoj vůči anglickým a habsburským poselstvům vypravovaným k perskému šáhovi Abbásovi I. Nezbytná je otázka, zda by nebylo vhodné nebylo připomenout i námět o jednání sňatku mezi Xeníí Borisovnou a Maxmiliánem III. Habsburským. Časově přesahuje rámec práce, ale tematicky měl být rozhodně zařazen, protože Boris Fjodorovič Godunov řídil a formoval ruskou zahraniční politiku prakticky po celou dobu vlády Fjodora Ivanoviče. Zdůraznit je přitom třeba, že právě Boris Godunov usiloval o politickou a kulturní integraci Moskovie do Evropy a některými náměty naznačoval nezbytnost kroků, jež posléze realizovali Alexej Michajlovič a Petr Veliký.

Přínosná a velmi zajímavá jsou zamyšlení spojená s dary. Právě dary patřily od počátku navazování vztahů s císařem, papežem, dóžetem ke sledovaným prvkům, které přispívaly k formování moskevského diplomatického protokolu. Nesporně oprávněný je postřeh o darech jako o prostředcích, jež mohly sblížovat dva světy stejně snadno, jako je mohly odlišovat. Právě dary mohly ovlivnit pohled moskevského gosudara na panovníka, jenž k němu vypravoval poselstvo. Dary nesené v pompézních průvodech, jež byly tradičně součástí poslům udělovaných audiencí, měly ujišťovat poddané moskevského vládce, jak si jej cizí panovník váží a jakou úctu mu prokazuje. V pozadí byla potřeba sebe prezentace moskevského gosudara, jenž byl stále před Bohem odpovědným nositelem odpovědnosti za říši, již dědil z Boží vůle a po svých předcích. Takto se prezentoval před přijímanými posly i před svými poddanými, proto bylo nezbytné zachovávat pyšné dekorum. Důraz kladený právě na dekorum nelze spojovat s poslední fází vlády rurikovské dynastie, protože gosudara bylo třeba vždy prezentovat nositele moci a garanta existence Moskovie, jak jedinečným způsobem dokumentuje Tituljarnik.

Zvlášť je třeba ocenit autorovy postřehy týkající se spektaklu moci. Připomíná, jak důležitý byl v této souvislosti diplomatický protokol. Klade přitom vážnou otázku, zda jeho

vytváření více ovlivnily kontakty s Byzancí nebo s mongolskými chány. Co vedlo k tomu, že kladli velký důraz na výzdobu a ceremoniál, jehož součástí byly i živé obrazy. Nesporně byl výraznější vliv mongolský, délka trvání vzájemného kontaktu a jeho intenzita musela převážit nad možnými byzantskými vlivy, jež nikdy tak bezprostřední nebyly. Oprávněné je konstatování, že moskevské diplomaty zajímala především dramaturgie říšských obřadů. Měli za úkol už od konce 15. století sbírat poznatky a zkušenosti, jež měly pomoci formovat jejich náležitě reprezentativní a pyšný dvorský ceremoniál.

Známého překvapení ruských posílů, že Rudolf II. byl oblečen jinak, využívá autor spolu s dalšími příklady k oprávněným úvahám o vnímání se dvou světů navzájem. Ukazuje, co Moskovité očekávali. Právem přitom zdůrazňuje, že ono očekávání souviselo s jejich pohledem na sebe sama, respektive s tím, jak chtěli, aby viděli jinde. Popsal přitom jeden z ústředních problémů jejich zahraniční politiky patrný už od doby vlády Ivana III. V tomto duchu jednal a postupoval i Ivan IV., než prohrál livonskou válku. Zde se opět projevovalo přesvědčení, že jsou jedinými pravými křesťany. Neméně důležitá byla víra, že vyrostli na svých vlastních kořenech. Výstižná je této v souvislosti věta, již Ivan IV. pronesl při jednání s Antoniem Possevinem: „Nevěřím na Řeky, věřím na sebe.“ Přesvědčení o vlastní výlučnosti dal Ivan najevo i konkrétnějším způsobem ve svých dopisech, jasně formulovaným postojem k Byzanci vylučoval existenci představy o byzantském dědictví, jež je vlastní moderní literatuře. Dodat je třeba, že císař Svaté římské národa německého nebyl pro Ivana IV. konkurentem. Vztah k němu vyjádřil už Vasilij III. při audienci udělené Herbersteinovi. Považoval jej za svého bratra, ale zároveň akcentoval fakt, že je voleným, zatímco on dědičným.

Právem věnuje autor velkou pozornost titulatuře moskevského gosudara, jež patřila k velmi citlivým otázkám, jichž se dotýkali doboví kronikáři, autoři letáků a pochopitelně diplomaté. Nejasnost a problematičnost dokumentuje upozorněním, že v oficiální a osobní titulatuře panovaly rozdíly a že v užívání titulů moskevských panovníků chyběl systém. Tento stav byl dán především podobou kontaktů, jejich nečetností a také zcela konkrétními situacemi. Diskutabilní je teze, že titul samoděržec ukazoval na pretenzi na byzantské dědictví, jež je samo o sobě velmi spornou záležitostí. Velmi zajímavé je konstatování, že po smrti Maxmiliána II. došlo k upevnění vztahu mezi císařským a carským dvorem, jež se projevilo čestnějším titulováním. Listina z roku 1576 vydaná ještě Maxmiliánem oslovuje Ivana IV. jako gosudara, užívá tak jeho z domácího moskevského hlediska nejvýznamnější titul. Za Rudolfovy vlády používali častěji čestnější a z obecného hlediska nesporně prestižnější titul car. Pozoruhodné je vysvětlení tohoto faktu, jímž byla potřeba peněz na válku proti Turkům.

Pan Mgr. Vladimír Panov ve své disertační práci řeší jednu ze zásadních otázek evropských dějin, otázku vztahu Ruska a Evropy. Její komplikovanost dokumentují rozdílné pohledy na její řešení dvou čelných představitelů české historické slavistiky Jaroslava Bidla a Josefa Macůrka. Opírá se přitom prakticky výhradně o prameny, jež vzešly z diplomatických jednání. V tom je jedno ze základních úskalí práce, druhým je soustředění na vztahy mezi císařským habsburským a moskevským carským dvorem. Vzhledem k časovému úseku, který si vybral, by bylo vhodné přihlídnout i ke kontaktům s papežskou kurií, protože zásadním způsobem do dění zasáhl Řehořem XIII. vyslaný Antonio Possevino. Porovnání přístupu císaře a papeže by bylo nesporným přínosem a pomohlo by pochopit situaci ve východní Evropě na počátku 80. let 16. století. Včetně faktu, že Prinz a další habsburští diplomaté nemohli pochopit pretenze, o nichž autor uvažuje. Moskovia pro ně všechny byla velkou neznámou, těžko pochopitelnou. A navíc, jak ukazují dobové prameny, nestála o to, aby ji její možní partneři pochopili. Měla svoje nároky a svoje představy, jež se opíraly o její vlastní minulost definovanou a stvrzenou Stoglavem. Už Ivan III. dával najevo, že je pouze jedna alternativa, aby jeho možní partneři vnímali jeho a jeho říši, jak si přeje on sám. Ivan IV. sdílel stejný názor, na rozdíl od svého děda však válku prohrál a musel hledat východisko z velmi obtížné situace. Obtížné i proto, že v této době zdaleka nejen diplomaté ukazovali Moskovii v paradigmatu tyranie a barbarství.

Pan Mgr. Vladimír Panov předložil k obhajobě text, který splňuje nároky kladené na doktorské disertační práce. V rámci zadaného tématu využil všechny podstatné prameny. Zvládl i relevantní literaturu, u některých řešených problémů mohl využít literaturu novější. Možné výhrady zcela kompenzuje fakt, že znovu připomněl problém vztahu Ruska a Evropy a hledal cestu jeho řešení.

Práci doporučuji k obhajobě a do rozpravy navrhuji otázky:

1. Jak rozumět termínu Jevropejci, který se v práci velmi často objevuje. Lze tímto termínem nahrazovat termín Habsburci, jak se velmi často děje?
2. Evropa a Rusko v 16. století.

V Brně 11. května 2022

Doc. Dr. Pavel Boček, CSc.